

KAMIL ADIGÖZƏLOV*Azərbaycan MEA A.A. Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın yeni tarixi"**şöbəsinin dissertantı***E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com****ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA XIX ƏSRİN 50-60-CI İLLƏRİNİN AQRAR
QANUNVERİCİLİYİ HAQQINDA**

Açar sözlər: Aqrar qanunvericilik, Rusiya imperiyası, Şimali Azərbaycan, xammal, siyasət, qanun

Ключевые слова: Аграрное законодательство, Российская империя, Северный Азербайджан, сырье, политика, закон

Keywords: the Agrarian legislation, Russian empire, Northern Azerbaijan, raw materials, a policy, the law

XIX əsrin ikinci yarısında Rusiyada kapitalizmin inkişafı, Şimali Azərbaycanın iqtisadi həyatına təsirsiz ötüşmədi. Şimali Azərbaycanın iqtisadi inkişaf prosesində kapitalizm yolu göz qabağında idi. Bu proses əmtəə istehsalının inkişafı, feodal münasibətlərinin dağılması ilə müşayiət olunurdu. 1846-cı il 6 dekabr reskripti elan etməklə yerli feodallarla münasibətlərini möhkəmləndirən hökumət, Cənubi Qafqazda, o cümlədən Şimali Azərbaycanda yeni kəndli islahatını verməyə tələsmirdi.

Şimali Azərbaycanda 1847-ci il 20 aprel və 28 dekabr tarixli kəndli əsasnamələri həyata keçirilməsinə baxmayaraq, İrəvan quberniyasında torpaq sahibkarları ilə kəndlilər arasında qarşılıqlı münasibətlər haqqında əsasnamə 1851-ci il iyunun 8-də rəsmiləşdirildi [1, 189]. Əsasnaməyə görə sahibkarlara aşağıdakı hüquqlar verildi. Yığılan bütün növ kənd təsərrüfatı məhsullarının 4/30 hissəsini tələb etmək və həmin məhsulu sahibkarın anbarına daşıdırmaq; əvvəlcədən kəsilmiş şərtə görə sahibkar kəndliyə qoşqu heyvanı, kənd təsərrüfatı alətləri və əkin üçün toxum verirdisə, onda təsərrüfat paylarının təyin olunması hər iki tərəfin razılığı ilə müəyyənləşdirilirdi. Kəndlilərin əlində olan pay torpaqlarına, sahibkar torpaq paylarını müəyyən etdikdən sonra, sərbəst surətdə sərəncam verilməli idi. Kəndli dirrik və bostanlardan ildə 80 qəpik, bağlardan 1 rubl 20 qəpik, hər sahəyə (360 kvadrat sajen) görə 3 pud buğda vergisi ödənməli idi; ömürlük tiyul hüququ tiyuldarın ölümündən sonra ləğv edilə bilərdi. Qanunun qalan maddələri 1847-ci il 20 aprel əsasnaməsinin müddəaları ilə demək olar ki, eyni idi [2, 454]. Əsasnamə Krım müharibəsi ilə əlaqədar olaraq Qafqazda hərbi əməliyyatlar aparıldığından həyata keçirilməmiş, İrəvan quberniyası və Tiflis quberniyasının Ahalsıx qəzasında kəndlilərlə sahibkarları arasındakı münasibətlər işğala qədərki dövrdə olduğu kimi saxlanılmışdı [3, 220-226].

Əsasnamələrdə nəzərdə tutulduğu qədər torpaq sahəsinin kəndliyə verilməsi ilə hökumət kəndlilərin diqqətini özündən yayındırmaqla, ona çatası məbləği sahibkarlardan vergi formasında tələb etməklə kifayətlənməyə çalışırdı. Sahibkar çox vaxt kəndliyə 5 desyatin torpaq sahəsinə vermək marağında olmurdu. Onun ixtiyarındakı torpaq sahələrinin az qismini 1 və ya 2 desyatin olmaqla pay sahəsi kimi kəndlilərə verməklə, qalan torpaq sahələrini daha əlverişli şərtlərlə icarəyə verməyə çalışırdılar. Aztorpaqlılıqdan əziyyət çəkən kəndlilər isə torpaq sahələrini icarəyə götürməyə məcbur olurdular. Sahibkar kəndlilərin hər birini 5 desyatin torpaq

Tarix və onun problemləri, № 4 2014

sahəsi ilə təmin etmədiyi halda, sahibkara qarşı heç bir inzibati cəza nəzərdə tutulmaması kəndlilərin aztorpaqlılığın səbəblərindən biri kimi dəyərləndirmək olar. Kəndlilərin aztorpaqlılıqdan əziyyət çəkməsini faktlar da təsdiq edir. Sakinlərin torpaqla təmin olunmasına dair qubernatorların gətirdiyi yekun məlumatında göstərilir ki, 60-cı illərin axırlarında Tiflis quberniyasında ağaların torpaqlarında yaşayan kəndlilərin pay torpaq sahəsi (həyətyanı torpaqlar istisna olmaqla) qanunla müəyyən olunmuş sahənin yarısına qədərdir. Yelizavetpol quberniyasının həmin torpaqlarda 15 desyatınlik pay torpağı əhalinin xeyli az qisminə məxsusdur, bir çoxlarının isə pay torpaq sahəsi 10 desyatından də az idi. Bakı quberniyasında da belə mənzərəyə təsadüf olunur. Belə ki, Cavad qəzasında hər ailə 3 desyatından 5 desyatınə qədər əkinə yararlı torpaq sahəsi düşürdü [2, 455].

XIX əsrin birinci yarısında Şimali Azərbaycanda həyata keçirilən 1847-ci il 20 aprel və 28 dekabr tarixli kəndli əsasnamələrində sonralar bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edilməsi, kapitalizmin inkişaf etməyə başladığı bir şəraitdə yeni bir kəndli islahatının verilməsinə ehtiyac yaranmasından irəli gəlirdi. Kənd əhalinin varlı zümərəsinə özünün yerlərdə dayağı kimi “yanaşan” çar hakimiyyəti 1847-ci ildə verilmiş kəndli əsasnamələrinə yenidən baxılmasının vaxtının çatdığını başa düşürdü və hazırlanan qanunun imperiya qanunlarına yaxınlaşdırmağa çalışırdı. Cənubi Qafqazın müsəlman əyalətlərində verilmiş olan 1847-ci il 20 aprel əsasnaməsində 1852-ci ildə bəzi dəyişikliklər edildi: sahibkar torpaqlarında yaşayan kəndlilərin ödəməyi vergi bütün məhsulun 1/2 hissəsinə qədər artırılırdı (əvvəllər bu 1/5-i təşkil edirdi), kəndlilərin hər iş gününün dəyəri 40 qəpiyə qaldırıldı (kəndli sahibkarın torpağına işləməyə getməsə, qanuna görə 10 qəpik deyil, 40 qəpik ödəməli olacaqdı), sahibkar torpaqlarından kəndlilərin çıxıb getməsi halları qanuniləşdirilirdi, sahibkarın torpaq üzərində sahiblik hüquqlarını təyin etmək üçün onlar müəyyən sənədlərlə təmin olunurdu. Əgər sahibkar torpaqlarında yaşayan kəndlilər icazəsiz digər sahibkarın torpağında işləməyə gedərdilərsə, əvvəlki sahibi üçün əski mükəlləfiyyətləri icra etməli olurdular [1, 174-178]. 1847-ci il 20 aprel əsasnaməsinə görə keçmiş xan ailəsi üzvlərinə kəndlərdə sahə polisinin iştirakı olmadan kəndxudaların təyin etməsi hüququ verilmişdi. Bu “hüququnundan” istifadə edən xanlar lazım gəldikdə kəndxudaları “tez-tez öz maraqları naminə, heç bir səbəb olmadan yerli əhalinin narazılığına və kəndxudaların şəxsi keyfiyyətlərinə baxmadan” [1, 307] vəzifələrindən kənarlaşdırır və istədikləri şəxsi kəndxuda təyin edirdilər. Nəticədə bu “yerli polisin vəzifələrinin icrasına əngəl törədən üsyanların başlanmasına” [1, 307] gətirib çıxara bilərdi. Tiflis və Şamaxı qubernatorlarının Qafqaz canişininə 1847-ci il 20 aprel əsasnaməsində keçmiş xan ailəsi üzvlərinə məxsus ya yaxud ağaların torpaqlarında kəndxudalar imtiyazlı sahibkarlar tərəfindən təyin olunması qaydasının ləğv edilməsi haqqında müraciətindən sonra 1859-cu ildə “sahibkarlara məxsus kəndlərdə kəndxudaların təyin edilməsi qaydası ləğv edilərək, təyinat quberniya rəisliyinə həvalə edilir” [1, 308].

“Ağalar və sakinlərin qarşılıqlı münasibətləri haqqında” 1847-ci ilin 28 dekabr tarixli kəndli əsasnaməsinin 26-cı maddəsində ağalara kəndlilər üzərində polis nəzarəti və məhkəmə hakimiyyəti verilirdi [4, 227]. “Sahibkar kəndliləri tərəfindən ünvanlanmış şikayət ərizələri” knyaz A.İ.Baryatinski “onların üzərində məhkəmə polis vəzifələrini ümumi polis orqanlarına həvalə etməyə məcbur etmişdi”. Bu istiqamətdə addım 1861-ci ilin 13 dekabrında dəyişiklik edilməsi ilə atılmış oldu. Əsasnamənin 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 39 və 40-cı maddələrində edilən dəyişikliklərin [5, 599-601] çar məmurlarının özləri belə “asayişin qorunmasında yuxarı zümərənin 20 illik təcrübəsinin qaneedici olmadığını” [6, 545] təəssüflə qeyd etməklə, aqrar qanunlarda çatışmazlıqları etiraf etmiş oldu. Sakitlik bilməyən kəndli üsyanları çar

hökumətini kəndlilər üzərində polis nəzarətçisi və məhkəmə hakimiyyətinin ağaların əllərindən alınmasını vadar etmişdi [7, 27].

1861-ci il dekabrın 29-da "Cənubi Qafqazda Sahə Mühafizə dəstələrinin təşkil edilməsi haqqında əsasnamə" Qafqaz canişini tərəfindən təsdiq olundu [8, 78-81]. 1862-ci ildən etibarən 1899-cu ilə qədər fəaliyyət göstərmiş "çapar" adlandırılan mühafizə dəstələri yaradılmışdı ki, bununla da kazak alaylarında polis xidməti ləğv edilmiş oldu. Mühafizə dəstələrinə əvvəlki maaflar və digər yuxarı zümrənin nümayəndələri götürülürdü. Mühafizə dəstələrinə könüllü daxil olan bəylər və yaxud müsəlman zadəganları uryadnik adlanırdı. Ayına 25 rubl ödənilən uryadniklər qəza rəislərinin rəziliyi ilə işə qəbul oluna və işdən çıxarıla bilərdi [7, 51].

Həmçinin icra-xidməti üzrə dəstələr də yaradılmışdı ki, onların başında sahə rəisləri dayanırdı. Qubernatorlar yanında sahə mühafizə müfəttişi adlanan xüsusi qərargah-zabitləri olurdu. Mühafizə dəstələrinin bütün üzvləri həmişə hazır vəziyyətdə olmalı idilər. Bu və ya digər məsələləri qanuniləşdirmiş "Sahə mühafizə haqqında əsasnamə" 1862-ci il martın 27-də təsdiq olundu. Bu dəstələrin fəaliyyəti ilk əvvəllər məğbul qarşılanmasına baxmayaraq, sonralar üsyanların baş verməsinin səbəbinin onlarda olmasından şübhələnən hökumət, qanunun fəaliyyətini dayandırmış oldu [7, 51].

XIX əsrin 40-cı illərinin inzibati-ərazi bölgüsünə görə yerlərdə polis nəzarətini sahə müvəkkili tərəfindən həyata keçirilirdi [7, 52]. Sonralar "qəzaların sahələrə bölünməsi qənaətbəxş hesab olunmadığından" 1865-ci ilin 8 iyun qanunu ilə "sahə müvəkkili vəzifəsi və qəzaların sahələrə bölünməsi qaydası" ləğv edilmişdi [7, 53]. Bunun əvəzinə polis işlərini icra edən qəza rəisi köməkçisi vəzifəsi təsis olundu. Üsyanların daha çox baş qaldıracağına istinad edilən və polis nəzarətinə daha çox ehtiyac bilinən qəzaların ayrı-ayrı "həyəcanlı" hissələrində polis "pristavlıqların" təşkil edilməsinə başlandı. Yelizavetpol quberniyasında belə pristavlıq Samux və Ərəşdə, Bakı quberniyasında Salyanda, İrəvan quberniyasında isə Ordubadda sınaq məqsədilə həyata keçirilməsinə başlandı [7, 53].

Belə tədbirlərin nəticəsi olaraq, 1865-ci ildə bəylərin məhkəmə və polis hüququ ləğv edildi. Həmin ilin yanvarın 28-də bəylərin məhkəmə və polis hakimiyyəti hüququndan məhrum edən və "seçkili" əsaslar üzərində qurulan "Kənd cəmiyyətlərinin ictimai idarəsi haqqında əsasnamə" nəşr edildi. Bu əsasnamənin nəşrindən sonra bəylər kənd hakimiyyət orqanlarına müəyyən təsir göstərsələr də, onların kəndlilər üzərindəki əvvəlki məhkəmə və polis hakimiyyəti artıq yox idi. Əsasnaməyə görə kənd idəçiliyi başqa şəkllə salınmışdı. Yəni özündə iqtisadi və inzibati vəzifələrini birləşdirən kənd cəmiyyəti süni şəkildə yaradılmışdı. Bakı qubernatorunun 1866-cı il hesabatında göstərilirdi ki, "verilmiş islahatın təssüratı özünü müxtəlif şəkildə büruzə verməyə başlamışdı. Bir sıra qəzalarda bu yaxşı qarşılanmadı. Əhali belə yeniliyi qəbul etmək istəmirdi və hətta açıq şəkildə buna qarşı çıxmağa səy göstərirdi" [9, 424].

Əslində, qanunlarda edilən Tiflis quberniyasının keçmiş azərbaycanlı distansiyaları ağalarının, Yelizavetpol və Bakı quberniyası bəy kəndlilərinin idarə olunmasından kənarlaşdırılması və kəndlilər üzərində polis nəzarəti səlahiyyətlərindən məhrum edilməsi kimi dəyişikliklər heç də kəndlilərin şikayətləri əsasında deyil, müstəmləkə siyasətini uğurla həyata keçirməsindən irəli gəlirdi. Kəndli şikayətləri baxılmaz qalırdı.

XIX əsrin 40-cı illərindən tədricən dövlət torpağından istifadə müqabilində kəndlilərdən pulla haqq alınırdı. Hələ feodal rentası şəklində olan bu haqq tədricən dövlət vergisi formasını aldı. Kəndlilər bu torpaqlardan istifadəyə görə icarədarlar kimi icarə haqqı ödəyirdilər.

1844-cü ildə Gürcüstan-İmeretiya quberniyasında keçirilmiş islahat nəticəsində natural vergi pul vergisi ilə əvəz edildi. İslahat həmin quberniyaya daxil edilmiş Yelizavetpol qəzası, Borçalı, Şəmşəddil və Qazax distansiyalarına da şamil edildi [10, 391-431]. Yeni qəbul olun-

Tarix və onun problemləri, № 4 2014

muş vergi sisteminin həyata keçirilməsi üçün verilmiş xüsusi təlimata görə qəza rəislərinə dövlət əmlakı idarələrinin müdirlərinin iştirakı ilə kənd ağsaqqallarına vergi və rəqələrinin paylanması həvalə edilirdi. Həmin sənəddə 1844-cü ildə dövlət vergiləri bir, sonrakı illərdə bu vergilərin iki dəfə yanvarın 1-dən martın 15-nə və sentyabrın 15-dən dekabrın 1-nə qədər olan müddətdə toplanması göstərilirdi [10, 418]. Həmin ildə Qafqaz islahat komitəsi Baş hakim qarşısında Xəzər vilayətində də əsasnamənin hazırlanması məsələsini qaldırsa da, sahibkarlarla onların torpaqlarında sakin olan kəndlilər arasında münasibətlərin araşdırılması başa çatmadığından bu məsələ bir qədər ləngidildi. Belə ki, yeni vergi qanunu dövlət kəndliləri ilə yanaşı, həm də sahibkar kəndlilərinə, xüsusilə də onların dövlət xəzinəsinə verdikləri vergilərə də aid edilməli idi [11, 131].

Dövlət kəndlilərindən vergi yığılması üçün yeni vergi qanunu hazırlanırdı. 1849-cu ildə bu iş sürətləndirildi və Y.A.Qaqeymeysterin başçılıq etdiyi Şamaxı quberniyası vergi komissiyası layihənin qəti tərtibinə başladı. 1850-ci il aprelin 20-də Cənubi Qafqazda torpaq vergi komitələri ləğv edilir və bu işin aparılması qanun verilənədək canişinin səlahiyyətinə verilir [12, 399]. Dövlət kəndlilərinin xəzinəyə ödəyəcəyi vergilər haqqında yeni qanun layihəsi bir sıra müzakirələrdən sonra 1851-ci il oktyabrın 23-də Qafqaz komitəsi tərəfindən təsdiq olundu. Yeni vergi qanunu Dərbənd quberniyasına da şamil edilirdi. Qanuna görə dövlət kəndlilərinin mükəlləfiyyətləri iki hissəyə vergilərə və torpaq töycüsünə bölünürdü. Vergi bütün vergi ödəyən zümrə üçün ümumi idi. Töycü isə torpağın miqdarından və keyfiyyətindən asılı olaraq bir neçə dərəcədə hesablanırdı. Vergi qanununa görə pulla ödəmə 50 qəpikdən 10 rubla qədər çoxaldıldı. Lakin sonrakı illərdə bu məbləğin və dərəcələrin artırıldığı müşahidə olunur. Artıq 80-ci illərdə dərəcələrin sayı 23-dən çox idi [13, 149].

1852-ci ilin yanvarından Şimali Azərbaycanda həyata keçirilən vergi qanunu XIX əsrin sonlarına qədər qüvvədə qaldı. 1852-ci ildə yeni vergilərin tətbiqinə qədər, müstəmləkəçi hökumətin dövlət kəndlilərində həyata keçirdiyi vergi siyasəti xanlıqlar dövrü vergi siyasətindən yalnız və yalnız vergi məbləğinin dəfələrlə artırılması və bəzi natural vergilərinin pulla əvəz edilməsi ilə fərqlənirdi. Bunu iki ildə ödənilən vergilərin miqdarı timsalında müqayisə edək. Əgər 1851-ci ildə Şamaxı quberniyasının dövlət kəndliləri üzərinə qoyulan vergi 355 031 rubl idisə, 1852-ci ildə bu 450 462 rubla qədər artırılmışdı [1, 293-303]. Bundan əlavə kəndlilər natural və hərbi mükəlləfiyyətləri icra etməli idilər [14, 107].

Yeni vergilər əvvəlkindən xeyli çox olduğundan vergi islahatı nəticəsində kəndlilərin vəziyyəti daha da ağırlaşdı. Verginin pulla alınmasına baxmayaraq, onun miqdarı torpaq pay sahəsi nəzərə alınmadan, məhsul vergisi qiymətinin pula çevrilməsi ilə müəyyən olunurdu. Töyü qoyularkən kəndlilərin maddi imkanlarına baxılmırdı. Onlar isə çarizmin müstəmləkəçi recimi şəraitində belə ağır vergiləri vaxtında ödəyə bilmirdilər və böyük məbləği olan vergi borcları yaranırdı [15, 842].

Adətən vergilər ayrı-ayrı həyətlərdən siyahı üzrə toplanırdı. Həmin siyahılar vergi yığanlara həvalə olunurdu. Yığım qaydası yalnız iri icmalarda aparılırdı. Çox vaxt vergiləri heç bir siyahı olmadan toplanırdı. Vergilər ildə iki dəfə yazda və payızda yığılırdı. Vergi ödəyə bilməyən kəndlilər sələmçilərdən böyük faizlə (40%, 60 % və 80%) pul götürməli olurdular, bu isə onlara baha başa gəlirdi [16, 204].

Hökumət mədaxilin artımını əhalidən toplanan vergilərin ildən ilə artırılması hesabına həyata keçirirdi. On il (1862-1872-ci illər) ərzində bilavasitə daxil olan vergilər on dəfədən, dolayısı vergilər iki dəfədən, hökumət rüsumları təxminən 1,8 dəfədən, müxtəlif daxilolmalar 30 dəfədən, digər mənbələrdən daxil olmalar 22 dəfədən çox artmışdı [7, 142].

Vergi islahatı elan olunduqdan sonra müvafiq orqanlara kütləvi şəkildə şikayətlər daxil olmağa başladı. Bəzən kəndlilər mükəlləfiyyətləri icra etməkdən imtina edir və etiraz çıxışlarına başlayırdılar. Torpağın dəyərinin artdığı bir şəraitdə torpaq sahələrinin bir hissəsi müharibədə, üsyanların yatırılmasında fəal iştirak etmiş hərbiçilərə və mülki məmurlara bəxşiş verilir. Belə torpaq sahələri çox vaxt həmin torpaq sahibləri tərəfindən icarəyə verilir və gəlirlər hesabına daha da varlanırdılar.

1853-cü ildə kəndlilərin özbaşına bir kənddən başqa kəndə getmə hallarının canişin tərəfindən təsdiq olunması ilə qanuniləşdirilməsi dövlət kəndlərinə şamil edildi və onlara nəzarət qəza rəislərinə tapşırıldı [1, 170].

Şimali Azərbaycanda kənd idarəsi dövlət kəndlilərinin tabeliyini daha da möhkəmləndirməli, onu polis-mütləqiyyət dövlətindən hərtərəfli asılı vəziyyətdə saxlamalı idi. 1865-ci ildə aprelin 11-də canişin tərəfindən təsdiq edilmiş "Tiflis və Kutaisi quberniyalarında kənd cəmiyyətləri haqqında əsasnamə" [6, 541] və 1866-cı il sentyabrın 28-də təsdiq edilmiş "Bakı quberniyasında kənd cəmiyyətləri, onların ictimai idarəsi, dövlət və ictimai mükəlləfiyyətləri haqqında əsasnamə" [17, 57-58] bu məqsədə xidmət edirdi. Bu əsasnamələr 1864-cü il oktyabrın 13-də təsdiqini tapmış "Tiflis quberniyasında kənd cəmiyyətlərinin təsis edilməsi, onların ictimai idarəsi, dövlət və ictimai mükəlləfiyyətləri haqqında qaydalar" [18] əsasında hazırlanmışdı. 1866-cı il sentyabrın 28-də təsdiq edilmiş əsasnamə 1870-ci ildə Yelizavetpol quberniyasına da şamil edilməyə başlandı.

Əsasnamədə diqqət çəkən məsələlərdən biri vergilərin toplanmasıdır. Əsasnamənin 11-ci maddəsi buna aydınlıq gətirir. Kənd icma şurasının bilavasitə səlahiyyətinə ictimai xərclər üçün vergilərin müəyyən olunması, ayrı-ayrı kəndlər üzrə xəzinə və torpaq vergilərinin toplanması, vergiləri hesablanması və bundan irəli gələn digər məsələləri həll etmək hüququ verilmişdi [17, 59].

Bu əsasnamənin 74-cü maddəsinə görə dövlət kəndliləri xəzinə və torpaq vergiləri ödənilməsi olduğu kimi qalırdı. 74-cü maddəsində dövlət kəndlilərinin yerinə yetirəcəyi mükəlləfiyyətlər göstərilmişdir. Beləki, onlar xəzinə və torpaq vergilərindən asılı olmayaraq, icma mükəlləfiyyətləri icra etməyə məcbur edilirdilər. Bu mükəlləfiyyətlərə icma idarəsinin və mühafizənin saxlanması, ev heyvanları arasında xəstəliklərin yayılmasının və yanğınların qarşısını alınması, kəndli icmasının istifadəsindəki yolların təmiri, arxların təmizlənməsi və yeni arxların çəkilməsi, mərz nişanlarının qorunması və digər işlərin görülməsi üçün yığılan vergilər daxil edilirdi [17, 67].

Beləliklə, hökumət aqrar müstəmləkəçi qanunları həyata keçirməklə Şimali Azərbaycanda, ümumilikdə Cənubi Qafqazda torpaq xüsusiyyətçiliyi məsələsində öz mənafeyinə dönüş etmiş oldu. Mülkiyyət hüququ sıxışdırılmış, daha şərti məhdudiyyətlərlə biri digərini tamamlayan hala salınmışdı.

İSTIFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60-х годов XIX в. Ч. 2, Москва-Ленинград, 1937, 478 с.
2. Барон Николаи. Воспоминания из моей жизни (Крестьянская реформа в Закавказском крае) // Русский архив 1892, № 28.
3. Богданова Н.Г. Аграрные отношения в Азербайджане в 1870-1913 гг. // Исторические записки. 1941, т. 12. с. 220-226

Tarix və onun problemləri, № 4 2014

4. Гасанов И.М. Частновладельческие крестьяне в Азербайджане в первой половине XX века.
5. Сельское хозяйство и аграрные отношения (источники и материалы). Тбилиси, Издательство АН Груз.ССР, 1950, 728 с.
6. Эсадзе О.С. Историческая записка об управлении Кавказом. Ч. 1. Тифлис, типография Гуттенберга, 1907, 616 с.
7. Николаи А.П. Отчет по Главному управлению наместника Кавказского за первое 10-летие управления Кавказским и Закавказским краем князем Михаилом Николаевичем 6 декабря 1862 г. — 6 декабря 1872г. Тифлис, 1873.
8. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.12. Тифлис, Типография канцелярий Главноначальствующего гражданской частью на Кавказе, 1904, 1553 с.
9. Российский Государственный Исторический Архив ф.1268, оп.80, д.1.
10. Антелава И.Г. Государственные крестьяне Грузии в XIX в. Т.1. До крестьянской реформы 1864 г. Тбилиси, издательство Сабчота-Сакартвело, 1969, 483 с.
11. Эфендиев М.М. К вопросу о форме феодальной ренты государственных крестьян Азербайджана в 50-х годов XIX в.// Известия АН Азерб. ССР, 1957, № 6
12. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. 25. Отделение первое. 1850 год. СПб. Типография второй отделений собственной Е.И.В. канцелярий, 1851. Закон 24098.
13. Бахтадзе И.Л. Податные обложение государственных крестьян Закавказского края // Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Тифлис, 1887. т.1, ч.3.
14. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.10. Тифлис, Типография канцелярий Главноначальствующего гражданской частью на Кавказе, 1885, 938 с.
15. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Т.11. Тифлис, Типография канцелярий Главноначальствующего гражданской частью на Кавказе, 1888, 1020 с.
16. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Т. 5, ч. 2, Тифлис, 1887.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 41. Отделение 1. 1866 год. Санкт-Петербург, Типография второй отделений собственной Е.И.В. канцелярии, 1868. Зак. 43678.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 41, Отделение 2. Зак. 41351

К.М.АДЫГЁЗЛОВ

**ОБ АГРАРНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
В СЕВЕРНОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ 50-60 ГГ. XIX ВЕКА**

В статье рассматривается колониальная аграрная политика Российского самодержавия в Северном Азербайджане в 50-60 гг. XIX века. Автор раскрыл сущность этой политики и доказал, что аграрные законы рассматриваемого периода были составлены с

целью превращения Северного Азербайджана сырьевой придаток для промышленности Российской империи.

K.M.ADYGOZALOV

**ABOUT THE AGRARIAN LEGISLATION
IN NORTHERN AZERBAIJAN IN 50-60 OF XIX CENTURY**

In article the colonial agrarian policy of the Russian autocracy in Northern Azerbaijan in 50-60 of XIX century is considered. The author has opened essence of this policy and has proved, that agrarian laws of the considered period have been made for the purpose of transformation of Northern Azerbaijan a raw appendage for the industry of Russian empire.

Rəyçilər: t.e.n.E.Məhərrəmov, t.e.d. Q.Ə.Əliyev

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın yeni tarixi" şöbəsinin 15 iyul 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №17).